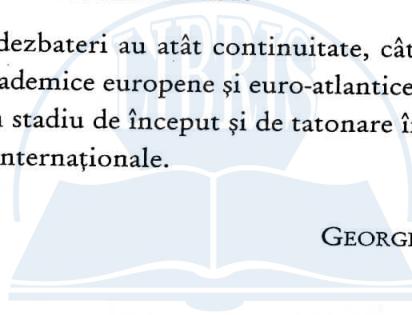

Asemenea dezbateri au atât continuitate, cât și profunzime în cercurile academice europene și euro-atlantice, dar la noi, se află încă într-un stadiu de început și de tatonare în planul cercetării în relațiile internaționale.

GEORGE CRISTIAN MAIOR
2 noiembrie 2009

Incertitudine

*Vreau să aduc mulțumiri dumnezeiescului
Labirint de efecte și cauze
Pentru diversitatea făpturilor
Care alcătuiesc acest univers neobișnuit,
Pentru rațiune, care nu va înceta să viseze
La un plan al labirintului*

Jorge Luis Borges

Anul 1989

Căderea comunismului și dezintegrarea lipsită de grandoare și de măreție a puternicului imperiu sovietic din anii '90 ai secolului trecut au fost cele mai importante evenimente ale politicii și relațiilor internaționale, la schimbarea mileniilor. Dincolo de politică, strategie și geopolitică, ele au fost factorul detonator și al celor mai intense transformări sociale, economice și culturale pentru individ șiumanitate din istoria recentă. Sunt foarte mulți cei care au reflectat la semnificația anului 1989 din perspective foarte diverse – politice, sociale și sociologice, strategice sau

umaniste etc. – însă ceea ce scria un intelectual ca Robert Cooper, în cartea sa *Ordine și haos în secolul XXI*, mi se pare foarte relevant:

Anul 1989 semnifică o ruptură majoră în istoria Europei. Ceea ce s-a întâmplat atunci conține semnificații mai adânci decât alte evenimente, cum ar fi 1789 (Revoluția Franceză, n.n.), 1815 (Congresul de la Viena pentru reconfigurarea echilibrului european în urma războaielor lui Napoleon, n.n.) sau 1919 (Pacea de la Versailles, după Primul Război Mondial, n.n.). Aceste ultime date ne amintesc de revoluții, de distrugerea unor imperii și de rearanjarea sferelor de influență. Însă până în 1989, schimbările majore s-au produs în interiorul unui cadru determinat de echilibru al puterii și de existența unor state independente și suverane. 1989 a fost diferit din acest punct de vedere. Dramaticelor schimbări din acel an – revoluțiile anticomuniste și rearanjarea alianțelor – trebuie să le adăugăm însă și o schimbare fundamentală la nivelul sistemului de state din Europa.

Într-adevăr, dacă în diplomație (ca și în istoria politică și socială, de altfel) revoluțiile sunt totuși foarte rare, simbolistica dată de dărâmarea zidului Berlinului poate fi considerată în sensul cel mai pur expresia ideatică și materială a unei revoluții adevărate, profunde, cu efecte transformaționale: un sistem geopolitic caracterizat de bipolarismul puterii a fost schimbat cu altul, un context socio-politic puternic polarizat ideologic în jurul principiilor antagonice ale liberalismului democratic și ale comunismului a colapsat în fundamentele sale, deschizând calea spre alte modele de legitimitate în lumea internațională, în sfârșit, un concept fundamental al economiei mondiale vizând valorile pieței libere, ale proprietății și deschiderea statelor către comerț internațional a învins strategic în lupta cu principiile economiei închise, centralizate și controlate de stat. Revoluția a atins,

desigur, în principal geografia și populația bătrânlui continent, mai ales pe teritoriul istoric complicat, adesea tragic și turbulent al Europei Centrale și de Est, însă nici un colț al globului nu a rămas cu totul neatins de focul său.

Idealism

Orice revoluție poartă în sine forța idealismului vital în ceea ce privește consecințele benefice ale schimbării, iar în cazul revoluțiilor care au spulberat sistemul politic și geopolitic comunist acest lucru a fost cu atât mai pregnant. Este vorba în primul rând de așteptările populației privind un alt fel de viață și societate, de aspirațiile indivizilor și ale colectivităților pentru un alt model civilizațional. Dar este vorba și de idealismul legat de dorința transformării universului politic internațional orientate către alte idealuri de pace și stabilitate.

Ne amintim cum, imediat după reunificarea Germaniei, un președinte american care putea clama în mod legitim victoria țării sale după istovitorul Război Rece – George Bush Senior – a vorbit despre „o nouă ordine mondială“, a cărei apariție părea cumva inevitabilă în noua dialectică a forțelor dispuse tot mai armonios în planul nou al istoriei. Era doar la îndemâna diplomaților și a spiritelor luminate să o obțină și să o construiască. În aceeași notă optimistă, un mare intelectual, Francis Fukuyama (fost director al Planificării în Departamentul de Stat), a avut curajul excentric să introducă în narativul asupra „noii societăți internaționale“ în formare, ideea zguduitoare de „sfârșit al istoriei“, de fapt o adaptare filosofică ingenioasă a conceptelor hegeliene la evoluția politică pozitivă contemporană scrisului său, ce ar fi trebuit să consemneze apoteotic triumful definitiv al principiilor liberalismului democratic în organizarea universală a

statului și a societății. Este ceva asemănător idealismului naiv de după Primul Război Mondial – o conflagrație care a devastat fizic și moral lumea internațională de atunci –, când președintele Wilson (un intelectual rafinat provenit din mediile universitare elitiste ale proaspetei puteri americane) a proclamat o nouă eră a diplomației și a relațiilor internaționale (bazate pe etică, cooperare, securitate colectivă și impactul în creștere a ceea ce s-a numit pentru prima oară „opinia publică mondială“, tot mai însetată de justiție și dreptate), când internaționalismul liberal al școlii engleze a devenit pentru foarte scurt timp teza la modă în înțelegerea noii politici din „noile relații internaționale“. Fru moasa carte a lui Norman Angell, *Marea iluzie (The Great Illusion)*, ilustrează perfect starea de spirit a unei generații de intelectuali militanți, convinși de posibilitatea progresului moral și politic. O generație care a crezut în forța păcii obținute prin cooperare și crearea de interdependențe economice, ce ar face pentru totdeauna inutilă angajarea națiunilor în războaie.

Ce s-a întâmplat însă cu noua eră a păcii visată atunci de președintele Wilson și teoretizată cu frenzie de adeptii curentului internaționalist cunoaștem foarte bine, din păcate. Chiar dacă istorica Pace de la Versailles a încorporat cele 14 principii cu valoare universală concepute de Wilson pentru a fundamenta pacea (spre nemulțumirea scepticului Clemenceau, care a afirmat cu sarcasm că până și Moise a venit de la Dumnezeu doar cu 13 porunci...), ea a sucombat lamentabil, în numai două decenii, în tranșeele celui de-al Doilea Război Mondial (poate cel mai tragic capitol din istoria europeană și universală). La fel a pătit desigur și Liga Națiunilor, perla instituțională născută din conferința de pace, prima organizație colectivă a statelor, cu valențe globale, având ca obiectiv promovarea păcii și a securității internaționale în acea epocă istorică. (Toate acestea nu înseamnă că viziunea idealistă și încărcată de mesianism a lui Wilson nu s-a impregnat cu putere asupra filosofiei și practicii politice americane în ceea

ce a constituit și constituie și astăzi exceționalismul american, despre care voi vorbi pe larg într-un alt capitol.)

Ce se întâmplă cu noua ordine mondială dorită de mari politicieni și umaniști după revoluțiile dramatice din 1989 și terminarea Războiului Rece nu ne pot spune decât evenimentele care s-au succedat de atunci. Cât despre concepția teleologică a „sfârșitului istoriei“ argumentată elegant de Fukuyama, ne vorbește cu deosebită intensitate însăși istoria ultimelor decenii. Dar răspunsurile la aceste întrebări grave, dincolo de descrierea evenimentială, faptică, ne obligă să medităm strategic la viitorul relațiilor internaționale într-un secol care se arată deja capabil să ofere, aşa cum vom vedea, multe surpize, unele cu totul neplăcute.

Ce se va putea întâmpla în relațiile internaționale pe măsură ce ne adâncim în secolul XXI va fi marcat mai mult ca niciodată în istorie de incertitudine, pentru motivele pe care am să le dezvolt în continuare.

Realism

Cine are curiozitatea să studieze discursurile președintelui american Bill Clinton asupra stării națiunii de la sfârșitul secolului XX și mai ales pe cel de la începutul anului 2000 va constata imediat, aşa cum arată Charles Kupchan în *Sfârșitul erei americane*, o stare puternică de încredere și optimism în capacitatea țării sale de a prospera liniștită și în securitate alături de vechi și noi aliați, dar și de a se impune pozitiv, printr-un *leadership* ce se dorea luminat, cu efecte benefice, într-o lume internațională care putea să progreseze la rându-i, din punct de vedere al stabilității sau al expunerii statelor la beneficiile comerțului internațional și ale globalizării în dezvoltare accelerată pe multiple planuri.

Bineînțeles, se recunoștea faptul că ne confruntam cu destule provocări, în Balcani de exemplu, unde proaspetele, pe atunci, bombardamente ale unui NATO extins inițial la trei state din Europa Centrală ar fi trebuit să stopeze consecințele umanitare ale crizelor succesive generate de dezintegrarea explozivă a Iugoslaviei sau în Orientul Mijlociu, în arealul oricum tradițional al instabilității cronice generate de vechiul conflict palestino-israelian. De asemenea, începea să fie tot mai conștientizat și pericolul legat de terorismul global, însă nu într-o măsură atât de mare încât să determine inserții de mai mult de două sau trei fraze într-un discurs cu valențe strategice și programatice cum este cel al președintelui american privind starea națiunii (cele mai grave incidente de acest tip fuseseră aruncarea în aer a ambasadelor americane din Kenya și din Tanzania, fiind pentru prima oară când o nouă organizație teroristă, Al-Qaeda, și-a demonstrat forța operațională la nivel global). În sfârșit, o criză puternică de ordin financiar apărută în Asia de Sud-Est a arătat una dintre fețele negative ale globalizării, însă tratarea ei rapidă la nivelul instituțiilor financiare internaționale și restabilirea încrederei în piețele internaționale nu au făcut decât să se consemneze un avertisment destul de vag receptat asupra potențialului de instabilitate economică în contextul adâncirii interdependențelor dintre state și economiile lor naționale.

Nu se poate spune că președintele Clinton (ca și predecesorul său) nu avea destule motive de optimism, pe lângă faptul că personalitatea sa energetică evidențiașe, în ani lungi de mandat, o încredere funciară în forțele democrației și ale internaționalismului liberal. Într-adevăr, era o perioadă în care Alianța Nord-Atlantică se extindea în Europa Centrală (sub egida exportului de stabilitate), când Uniunea Europeană făcea pași majori spre integrare, când Națiunile Unite obțineau destul de ușor consensul în probleme importante de securitate internațională. În pofida unor ușoare semnale negative, cooperarea strategică cu Rusia, vechiul rival din epoca apusă a

Războiului Rece, era în plină dezvoltare, iar globalizarea economică făcea posibilă deschiderea spre cooperare comercială cu China, una dintre puterile în ascensiune ale unei lumi internaționale ce începea încet, încet să se restructureze după diviziunile strategice și ideologice din trecut.

În plus, prosperitatea și siguranța statelor din lumea occidentală îndreptăreau legitim la optimism și încredere în viitor, la trecerea dintre milenii. Semnele de pericol, cele care existau, erau puțin dezbatute oficial, iar gândirea critică de la nivelul multor cercuri intelectuale și de analiză era foarte puțin apetisantă pentru un discurs public deosebit de încrezător. Era greu să vorbești oficial despre catastrofe, pericole, amenințări majore pentruumanitate, la începutul noului mileniu.

Precum în frumoasele versuri ale lui Czeslaw Milosz, *Un poem pentru sfârșitul secolului* (a cărui traducere ne aparține):

*Când totul era bine
Și noțiunea de păcat dispăruse
Și pământul era pregătit
În pace universală
Să consume și să se bucure*

*Eu, din rațiuni necunoscute,
Înconjurat de cărți
Ale profetilor și teologilor,
Ale filosofilor, poeților,
Căutam un răspuns,
Înfuriindu-mă, strâmbându-mă,
Trezindu-mă noaptea, mormăind la apus.*

*Ce mă apăsa atât de mult
Era oarecum rușinos.
Să vorbesc tare despre acest lucru
N-ar demonstra nici tact, nici prudență.*

*Ar părea chiar o ofensă
Adusă bunăstării umanității...*

A urmat apoi teribilul soc din 11 septembrie 2001, când o organizație non-statală a putut să planifice și să execute un atac masiv și violent, desfășurat în însăși inima puterii americane, a cărei supremăție politică, economică, tehnologică, culturală și militară era de necontestat. În plin unipolarism, adică preponderența unei singure puteri în relațiile internaționale (după foarte mulți analiști, o situație nemai întâlnită în universul internațional din epoca triumfală a Imperiului Roman), o structură fără atribuții statale, *un non-stat* – conform expresiei interesante a lui Cooper – demonstrează spectaculos că posedă capacitatea să lovească în statul cel mai puternic de pe glob. Într-un astfel de moment tragic, nici o armată, poliție, serviciu de informații sau organizație de securitate internațională nu a reușit să-l apere (mai mult, Alianța Nord-Atlantică a fost nevoită să invoce, pentru prima dată în istoria sa, clauza de apărare colectivă, celebrul articol V, tocmai pentru America, ceea ce nu s-ar fi putut imagina niciodată, în condițiile în care analiza strategică originară indică faptul că această clauză specială era anume gândită pentru apărarea Europei Occidentale de amenințarea sovietică, deci pentru apărarea unor state de pe cearală parte a Atlanticului împotriva unei amenințări a unei puteri statale din Est).

Perplexitatea de înțeles a şocului inițial s-a transformat astfel repede într-un seism în toată regula, cu valențe strategice (și chiar ideologice) globale, prin proclamarea „războiului global împotriva terorismului“ sau „terorii“; prin implicarea militară a unei coaliții ad-hoc, conduse de America, în Afghanistan, teritoriu care adăpostea de mulți ani centrul nervos al Al-Qaeda; prin dezbaterea furtunoasă – adesea nevrotică – asupra naturii acestei noi amenințări considerate deja cu caracter „existențial“ la adresa umanității.

Așa cum sublinia Kurt Cronin, de la Universitatea Georgetown:

Terorismul transnațional, reprezentat de Al-Qaeda și grupurile asociate acesteia, are potențialul să submineze integritatea și valoarea statului ca atare, distrugând contractul domestic al statului prin afectarea abilității sale de a-și proteja cetățenii de atacuri directe. Această formă de terorism este o amenințare la adresa statului și a însăși legitimității sale.

Într-adevăr, lumea se confrunta, dintr-odată, cu o nouă amenințare care era însă greu de descifrat din perspectivă strategică, politică și culturală (imagină unui lider occidental de anvergura lui Tony Blair citind Coranul în avionul care îl ducea în America răvășită psihologic, uman și material de atacul de la 11 septembrie este ilustrativă pentru întrebările existențiale ce începeau să fie ridicate atunci).

Incertitudine: paradoxuri și asimetrii în lumile secolului XXI

Terorismul nu a fost inventat de Al-Qaeda, iar atacul asupra Americii din 11 septembrie 2001 nu a fost, desigur, primul atac terorist de amploare; dimpotrivă, terorismul este vechi de când lumea, ca și orice altă formă de conflict, de altfel, culminând cu războiul. Ceea ce face însă specială data de 11 septembrie 2001 este relevarea complexității fenomenelor cu care urmează să ne confruntăm în secolul XXI datorită globalizării și dezvoltării fără precedent a tehnologiei. Într-adevăr, dacă globalizarea economică, apariția noilor mijloace de comunicare sau răspândirea tehnologiilor sunt surse de progres pentru umanitate, ele poartă